

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Мільто Л. О.

ВСТУП

У сучасних умовах динамічних трансформаційних процесів, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, особливого значення набуває проблема становлення й розвитку творчої особистості як найвищої загальнолюдської цінності, оскільки прогрес вільного демократичного суспільства передбачає постійне оновлення знань, подолання застарілих стереотипів мислення, уміння генерувати нові, нестандартні ідеї.

У цьому контексті актуалізується спрямованість освіти на створення психолого-педагогічних умов для самоактуалізації, самореалізації, самопроектування, персоніфікації особистості, розвитку індивідуальності, тому що кожна неповторна творча особистість сприяє урізноманітненню, гармонізації світу та прогресу суспільства. Саме тому зростає значущість психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на вивчення людинотворчої сутності особистості, її творчого потенціалу, розвитку творчих здібностей та іншого.

Зазначимо, що елементи творчості притаманні будь-якому виду діяльності, тому залучення психології творчості до складу педагогіки творчості як конкретної науки є необхідною умовою розвитку знань про творчу діяльність. Вагомий внесок у розвиток психології творчості зробили Б. Ананьєв, Г. Балл, Д. Богоявленська, А. Брушлинський, Л. Виготський, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, В. Роменець, О. Тихомиров та інші вчені.

Акмеологічний аспект дослідження творчості здійснювали О. Бодальов, Н. Гузій, А. Деркач, О. Дубасенюк, Є. Клімов, Н. Кузьміна, В. Лузгін, А. Маркова, С. Пожарський та інші. У наукових дослідженнях цих авторів творчість розглядаються як висока продуктивність професійної діяльності людини через професійну та особистісну зрілість. Учені пов'язують початок акмеологічної зрілості з розвитком у людини здатності ухвалювати самостійні рішення, які зумовлюють шлях до творчої діяльності та створення «акме»-цілевих програм самореалізації творчого потенціалу.

Проблему творчості досліджували зарубіжні психологи: Ф. Баррон, Л. Веккер, М. Воллах, Дж. Гілфорд, Д. Осборн, Е. Торренс, Г. Айзенк, С. Медник, К. Роджерс, Р. Стернберг, Е. Фромм, К. Юнг та інші.

З погляду психології творчість є вищою формою діяльності особистості, що вимагає від людини тривалої підготовки, ерудиції, розумової активності, інтелектуальних здібностей, вольових, емоційних рис і цілеспрямованої, наполегливої, напруженої праці особистості.

1. Творча особистість і творча індивідуальність

Відомо, що рушійною силою людства є творчі особистості. Цікавою з наукового погляду є думка вченого-фізика П. Капиці, лауреата Нобелівської премії, академіка Академії наук СРСР, академіка Лондонського королівського товариства, іноземного члена Національної академії наук США, на проблеми розвитку творчої людини.

Учений-педагог і просвітник П. Капиця вважав, що становлення творчої особистості починається з того моменту, коли в людини починає проявлятися і розвиватися неординарне, оригінальне, самостійне мислення. Формування творчих здібностей, на думку П. Капиці, базується на розвитку самостійного мислення особистості, яке висвітлюється в таких уміннях: наукове узагальнення (індукція); реалізація теоретичних висновків на практиці (дедукція); виявлення протиріч між теоретичними узагальненнями і процесами, що відбуваються в природі (діалектика).

У своїй статті «Деякі принципи творчого виховання і освіти сучасної молоді» П. Капиця зауважував, для того щоб людство розвивалося шляхом гуманізму, культури і соціального прогресу, люди інтелектуальної праці повинні брати активну участь у дослідженні питань розвитку творчих здібностей, ураховуючи індивідуальні схильності людини. Починати потрібно з дитинства, зі шкільних років і продовжувати творчий розвиток молоді у вищих навчальних закладах¹.

Вважаючи розвиток творчої особистості фундаментальним завданням освіти, від якого залежить майбутнє цивілізації в глобальному масштабі, академік П. Капиця не мислив розвиток творчої людини без учителя-майстра, який професійно володіє самостійно розробленою методикою навчання і виховання. За переконанням ученого, довіра до вчителя і бажання співпрацювати з ним з'являється тільки тоді, коли побачиш вираз його обличчя, почуєш інтонацію його голосу, побуваєш в його творчій лабораторії. Саме тому, як зазначав учений, жоден підручник не може замінити особистість учителя.

¹ Капиця П.Л. Некоторые принципы творческого воспитания и образования современной молодежи. *Вопросы философии*. 1971. № 7.

Вагомий внесок у дослідження проблеми творчості зробила С. Сисоєва. Дослідниця охарактеризувала творчу особистість як креативну особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, що сприяють досягненню високих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності.

Поряд із поняттям «творча особистість» існує поняття «творча індивідуальність». Проблема творчої індивідуальності розглядається в наукових працях, присвячених творчості педагога, його особистості і професійної діяльності. Особливої уваги з цієї проблеми заслуговують роботи В. Андреева, Ф. Гонаболіна, І. Зязюна, Н. Кузьміної, В. Кан-Калика, М. Мажара, Н. Осухової, К. Платонова, О. Пехоти, Н. Посталюк, В. Сухомлинського та інших учених і педагогів-практиків.

Проблема вчителя як суб'єкта професійної діяльності в системі суб'єкт-суб'єктних відносин актуалізувала ідею суб'єктного розвитку педагога, який зможе цілеспрямовано розвивати творчі здібності учня та здійснювати творчий саморозвиток. Наприклад, К. Платонов у праці «Структура й розвиток особистості» наголошував, що творча діяльність, у процесі якої яскраво проявляється індивідуальність учителя, є обов'язковою умовою майстерності й ініціативи.

У наукових дослідженнях М. Мажара, К. Платонова, О. Пехоти, Н. Посталюк категорія «творча індивідуальність» трактується як база для психології та педагогіки, оскільки творчий характер педагогічної діяльності об'єктивно передбачає наявність творчої індивідуальності вчителя.

Саме проблема вчителя-вихователя як суб'єкта професійної діяльності в системі суб'єкт-суб'єктних відносин детермінувала ідею суб'єктивного розвитку вчителя, здатного розвивати учня та здійснювати власний творчий саморозвиток.

На нашу думку, творча індивідуальність учителя є особливою якістю його особистості, що характеризує рівень розвитку людини загалом. Саме тому дати однозначне визначення творчої індивідуальності неможливо, але можна розглядати внутрішню й зовнішню сторони прояву творчої індивідуальності. Зазначимо, що внутрішній зміст індивідуальності людини полягає в самотності та цілісності її особистості, виявляється в ціннісних орієнтаціях, зокрема в усвідомленні людиною своїх професійних та особистісних обов'язків.

Зовнішня сторона – це поведінковий, операційно-технологічний прояв внутрішнього змісту фахівця, що проявляється в оригінальності, своєрідності та масштабності педагогічних дій учителя: у самостійному формуванні й визначенні педагогічних цілей і завдань, незалежності

власних дій, постійному пошуку сенсу життя та професійної діяльності, готовності обстоювати свої ідеали та життєві цінності.

Індивідуальність є вищим рівнем розвитку людини, оскільки вміщує індивідуальні властивості індивіда, особистості, суб'єкта діяльності. Розвиток індивідуальності людини можливий тільки в процесі розвитку всіх сторін її особистісного потенціалу.

В. Сухомлинський у своєму «Листі застрашньому учителеві» писав, що найпрекрасніша методика дієва лише тоді, коли є жива індивідуальність педагога, коли в загальне учитель вносить щось своє, глибоко продумане.

На думку академіка І. Беха, у змісті феномену індивідуальності фіксується насамперед факт неповторності, автономності, суверенності індивіда, усвідомлення себе самостійним. Учений вважає, що індивідуальність педагога визначається як його природними даними, так і набутим життєвим досвідом. Особисті риси – самобутність, неповторність, яскравість, своєрідність, вираження почуттів і характеру – поєднуються з індивідуальністю професіонала та проявляються в його праці².

Як стверджує психологиня Н. Осухова, людина з яскраво вираженою індивідуальністю розуміє цінність творчості, у неї є потреба у творчій самореалізації, самовираженні в педагогічній діяльності. Саме на цій основі формується неповторність педагогічного почерку, стає можливою імпровізація, а учитель з'являється перед учнями не як безликий виконавець, а як педагог, який має власну думку та відкрито виражає свої почуття, емоції³.

Слушним є визначення дослідника творчої індивідуальності М. Мажара, який визначив соціальні та психолого-педагогічні умови розвитку творчої індивідуальності вчителя, а саме: діалектичну єдність розвитку та саморозвитку творчої індивідуальності вчителя; наявність творчого потенціалу людини, що визначає її професійну придатність до педагогічної діяльності та можливість суб'єктного розвитку; включення науково-практичної діагностики професійно-педагогічної придатності до процесу формування особистості майбутнього вчителя й розвитку його творчої індивідуальності; реалізація гуманістичної парадигми професійної підготовки вчителя, яка передбачає особистісні

² Бех І.Д. Виховання особистості. Кн. І. Київ : Либідь, 2003. 278 с.

³ Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях. Москва : Академия, 2008. 284 с.

та практико-орієнтовані педагогічні технології розвитку та саморозвитку особистості вчителя⁴.

На думку М. Мажара, тільки результат діяльності учителя, як вершина розвитку його індивідуальності, підтверджує наявність або її відсутність, тому що індивідуальність не зводиться до окремих властивостей людини, а характеризує цілісну особистість, яка реалізується в продуктах її праці.

Вагомий внесок у дослідження проблеми творчої індивідуальності учителя зробив В. Кан-Калик. Наголошуючи на діалектичній єдності творчості й індивідуальності, учений вважав, що творчість неможлива без усвідомлення учителем власної творчої індивідуальності, тільки так можна добитися органічної єдності педагогічного прийому й особистісних якостей педагога. Пізнати себе, свою індивідуальність у педагогічній діяльності, означає засвоєну теорію і досвід інших зробити надбанням власної особистості⁵.

За переконанням В. Кан-Калика, рушійною силою індивідуальної творчості є постійно виникаючі протиріччя між типовими діями вчителя і необхідністю знаходити нове розв'язання педагогічних задач, що постійно виникають у практичній роботі вчителя.

Творча індивідуальність учителя-вихователя найяскравіше проявляється в індивідуальному стилі його діяльності. У сучасній психології є цілісна й досить несуперечлива концепція індивідуального стилю діяльності (В. Мерлін, Є. Климов, Б. Теплов та інші). Як наукове поняття «індивідуальний стиль діяльності» ввійшов до наукового обігу порівняно недавно, хоча й раніше, наприклад, у роботах Б. Теплова траплялися висловлювання про різні психологічні способи виконання однієї й тієї ж діяльності.

Термін «індивідуальний стиль діяльності» вперше був застосований В. Мерліним як інструмент більш глибокого розуміння взаємовідносин, об'єктивних вимог діяльності та властивостей конкретної особистості. Учений визначив індивідуальний стиль діяльності як доцільну систему взаємопов'язаних дій, за допомогою яких досягається певний результат.

Цікавою щодо цього є думка вчителя-новатора Є. Ільїна, який радив вчителям не копіювати манери інших вчителів, а спостерегти, як викладають досвідчені педагоги-майстри, і вчитися в себе, тому що в педагогічній справі, як і в мистецтві, цінним є неповторний передовий

⁴ Мажар Н.Е. Теоретические основы развития творческой индивидуальности учителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 Москва, 1996. 348 с.

⁵ Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. Москва : Педагогика, 1990. 114 с.

досвід. Акцентуючи увагу на тому, що педагог повинен шанувати індивідуальну манеру інших, Є. Ільїн закликав учителів не боятися йти своїм шляхом – починаючи спочатку з того як навчали, поступово розвивати власне творче «Я» особистості.

У своїй праці «Мистецтво спілкування» Є. Ільїн пише: «... намагаюся перш за все побачити в людині те, що її відрізняє від інших і чим вона корисна та потрібна іншим», «...дивує не концепція, не факти, а сам учитель та його майстерність», «...високим балом оцінюю навіть не сміливу спробу сказати щось своє, уточнити, додати, коли інші учні мовчать», «...бажання мислити – уже результат»⁶.

На нашу думку, індивідуальний стиль – це система відмінних ознак діяльності людини, зумовлених особливостями її особистості. Індивідуальний стиль є сукупністю своєрідних проявів людини як особистості та професіонала, у діяльності якого органічно пов'язані між собою принципи, методи, прийоми, засоби, способи і форми дії. Стиль не передається, тому що стиль є оригінальним, самобутнім, неповторним.

Стиль людини, як і процес розвитку творчої індивідуальності загалом, – це єдність індивідуального й типового, загальних рис, характерних для творчих особистостей, які є частиною їхньої індивідуальності та індивідуальних особливостей особистості людини. Індивідуальний стиль учителя-вихователя створюється завдяки вивченню загальної методики, власного прогресивного досвіду, ознайомлення з новаторським досвідом учителів-практиків, створенням індивідуального професійно-педагогічного стилю діяльності, до якого входять як запозичений педагогічний досвід, реалізований педагогом із відповідними корективами, так і власна навчально-виховна методика, яка є самостійно розробленою вчителем.

2. Розвиток креативності особистості

Унікальність, індивідуальність людини тісно пов'язана з проблемою креативності. Усі дослідження, присвячені вивченню креативності, можна розділити на два напрями. Перший – «пізнавальний» напрям – базується на концепції креативності як універсальної пізнавальної творчої якості. Представники цього напрямку (Дж. Гілфорд, С. Тейлор, Е. Торренс та іншими) досліджували взаємозв'язки між креативністю, інтелектом, когнітивними здібностями та реальними досягненнями людини, а також досліджували проблему впливу інтелектуальних пізнавальних характеристик на здатність людини продукувати нові ідеї.

⁶ Педагогический поиск. Ильин Е.Н. Искусство общения. Москва : Педагогика, 1987. С. 205–271.

Найбільш авторитетними представниками другого напрямку вивчення креативності є Ф. Баррон, А. Маслоу, Р. Стернберг та інші, які досліджували креативність із позиції особистісних особливостей особистості. Багато експериментальних досліджень присвячено також створенню «портрету творчої особистості», характерологічних особливостей креативної особистості, визначенню особистісних, мотиваційних факторів розвитку креативності.

Проблема креативності активізувалася в 50-ті рр. ХХ ст., коли відомий американський психолог, який розробив модель структури інтелекту, професор Дж. Гілфорд звернувся до своїх колег з інших країн світу з проханням активізувати дослідження з психології творчості. У цей період усю наукову діяльність Дж. Гілфорда було присвячено вивченню творчого потенціалу особистості, креативності, продуктивності дивергентного мислення⁷.

Учений зробив важливий висновок, що творчість притаманна не тільки геніям і талантам – творчість є властивістю звичайної, нормальної людини. Дж. Гілфорд зазначив, що однією з головних особливостей творчої людини є здатність бачити проблему, реальні протиріччя. Творчим людям, як наголошував учений, притаманна гнучкість мислення, такі люди швидко залишають старі шляхи мислення, легко долають стереотипи мислення, з готовністю переходять до нових напрямів розв'язання проблемних задач.

Новий інтерес до цієї проблеми був пов'язаний із потребами психолого-педагогічної практики й зумовлений початком науково-технічної революції. У цей історичний період почалися дослідження закономірностей творчого мислення, особливостей творчої особистості, стали розроблятися тести для діагностування творчих здібностей, а також розроблялися методи навчання творчого мислення.

Поворотним пунктом у сучасних дослідженнях креативності, творчості заведено вважати 1950 рік, що пов'язано з промовою Дж. Гілфорда – президента Американської психологічної асоціації, яка мала назву «Креативність». Саме тому багато психологів того часу стали ототожнювати дефініції «креативність» і «дивергентне мислення», розглядати їх як синоніми.

Дж. Гілфорд визначив креативність як процес дивергентного мислення. Дивергентне мислення є особливим типом мислення, яке передбачає здатність людини шукати розв'язання проблеми в різних напрямках і знаходити велику кількість рішень. Саме завдяки дивергентному мисленню народжуються творчі ідеї, висуваються

⁷ Гілфорд Дж. Структура інтелекта. *Психологія мислення* / под ред. А.М. Матюшкина. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.

гіпотези. Багато вчених ототожнює дивергентне мислення з поняттями «творче мислення», «евристичне мислення», «продуктивне мислення», «креативне мислення», «самостійне мислення».

Значимо, що на протипагу дивергентному мисленню є конвергентне мислення. Якщо дивергентне мислення розглядається вченими як цілісне, багатовимірне, різноманітне, інтуїтивне, альтернативне мислення, то конвергентне мислення психологи називають логічним, послідовним, лінійним, одномірним розумовим процесом.

На думку Дж. Гілфорда, продуктом творчого мислення вчителя може бути по-новому поставлена педагогічна проблема, новий спосіб розв'язання педагогічної задачі, новий результат його розв'язання. Учений також розкрив такі риси творчої особистості, як рухливість творчого мислення та її види (вербальна, асоціативна, експресивна, ідейна)⁸.

Найбільш точну відповідь на запитання, що таке дивергентне мислення, змогли дати Х. Грубер, К. Роджерс, С. Тейлор, Е. Торранс, які встановили, що цей тип мислення працює на пошук неординарних ідей, використання нестандартних форм діяльності, формування дослідницького інтересу. Наприклад, Е. Торренс писав, що творчість – це здатність приймати нові ідеї, що ламають стереотипи.

Американський психолог, один із лідерів гуманістичної психології, засновник особистісно-орієнтованої терапії К. Роджерс розглядав творчість як універсальне явище. На думку вченого, причиною низького рівня розвитку творчих здібностей людини є освіта, орієнтована на усереднені стандарти. К. Роджерс зауважував, що отримавши таку освіту, люди стають конформістами зі стереотипним мисленням, людьми із «закінченою освітою», але не вільними, творчими й оригінально мислячими людьми⁹.

Розглядаючи креативність як процес самоактуалізації, К. Роджерс зауважував, що головним мотивом людської діяльності повинно бути прагнення до самоактуалізації, креативна установка особистості. Потреба в креативних людях, на думку вченого, зумовлена ситуаціями, які виникають у навколишньому світі, тому що пасивна й культурно обмежена людина не в змозі розв'язувати проблеми.

У зарубіжній психології дослідження проблеми творчості розглядали Ф. Баррон, А. Маслоу, Е. Фромм та інші. Одним із перших дослідників психології творчості й людської особистості був професор

⁸ Гілфорд Дж. Структура інтелекта. *Психология мышления* / под ред. А.М. Матюшкина. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.

⁹ Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : 1994. 480 с.

психології Каліфорнійського університету Санта-Крус – Ф. Баррон, який стверджував, що творчість притаманна кожній людині, оскільки в повсякденному житті творчістю «наповнені» всі види її активної діяльності.

Одним із ключових чинників творчості Ф. Баррон вважав мотивацію. Сутність творчості полягає в пошуку сенсу, спробі особистості проникнути в таємницю самого себе, у таємницю буття. Незважаючи на те, що будь-яка творчість є співпрацею, як наголошував Ф. Баррон, творчі особистості намагаються зберігати свою незалежність, висловлювати власну, незалежну думку й готові йти на ризик. Творчим особистостям властива підприємливість, вони мають готовність мужньо присвятити себе професійній діяльності, яка відіграє важливу роль в їхньому житті¹⁰.

Американський психолог, засновник гуманістичної психології А. Маслоу, також як і Ф. Баррон, вважав, що творчу поведінку детермінує мотивація, цінності, особистісні риси людини, сам творчий процес, що пов'язаний із самоактуалізацією, реалізацією своїх здібностей і життєвих можливостей.

А. Маслоу розглядав здатність людини до творчості як установку на самореалізацію її особистості. Учений зробив висновок, що творчість є універсальною функцією людини, яка веде до всіх форм самовираження. На думку А. Маслоу, здатність людини до творчості є вродженою і не вимагає спеціальних талантів, тому творчими можуть бути люди будь-яких професій, однак, як наголошував учений, люди втрачають здатність до творчості в процесі «окультурення».

Німецько-американський філософ, соціолог, соціальний психолог, психоаналітик, гуманіст, доктор філософії Е. Фромм дав таке визначення поняття «творчість»: це здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленість на відкриття нового, здатність до глибокого аналізу, усвідомлення свого досвіду. Тобто творчість визначається емоцією, почуттям, емоційним станом і залежить від рівня розвитку творчих здібностей та особистісних якостей особистості.

Вважаючи, що кожна людина індивідуальна, Е. Фромм як психолог намагався переорієнтувати людину на пізнання власної індивідуальності, на максимуми, яких може бути досягнуто тільки своєрідністю розуму, волі й переживаннями людини, які проявляються в психології, мисленні, внутрішньому світі людини. Учений застерігав,

¹⁰ Баррон Ф. Личность как функция проектирования человеком самого себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 2. С. 153–159.

щоб уміння людини швидко пристосовуватися до інших не досягалося шляхом відмови від власної індивідуальності.

У своєму творі «Психоаналіз і етика» Е. Фромм робить висновок: якщо потяг до творчості не знаходить реального виходу – виникає бажання до руйнування. Якщо людина не може з'єднати себе зі світом у творчому акті – виникає таке психічне напруження, яке спонукає людину до руйнування світу. Так парадоксально людина розв'язує проблему самотності. Отже, творчість і руйнування – це не інстинкти, а відповіді на людську ситуацію в конкретному суспільстві. Альтернатива цілком чітка – творити або знищувати¹¹.

Отже, можливість побудови нового, оригінального продукту визначається рівнем розвитку творчого мислення. Саме творче мислення становить основу, «ядро» інтелекту людини.

3. Проблема розвитку творчого мислення

Високий темп сучасного життя вимагає від особистості швидких і адекватних реакцій, гнучкості в сприйнятті проблемних ситуацій, продуктивності й ефективності у розв'язанні життєвих проблем, які виникають, здатності мислити нестандартно й породжувати нові продуктивні ідеї. У цьому контексті актуальною стає проблема розвитку продуктивного, творчого мислення, вивчення його структури та механізмів розвитку.

Проблему розвитку творчого мислення досліджували психологи Б. Ананьєв, А. Брушлінський, Г. Костюк, О. Кульчицька, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, О. Тихомиров та інші, які розглядали творче мислення в процесуально-діяльнісній парадигмі, досліджували інтуїтивні та логічні складники творчого мислення, його емоційно-регулятивні процеси.

Вагомий внесок у розроблення психології творчості та інтуїції зробив доктор психологічних наук Я. Пономарьов, який запропонував найбільш цілісну концепцію творчості як психічного процесу. Зокрема, на думку Я. Пономарьова, новизна – це можливість суб'єкта усвідомити результат інтелектуальної дії та реалізувати цю дію в процесі розв'язання творчої задачі. Творчою задачею учений вважав таку задачу, розв'язання якої здійснюється шляхом логічного аналізу та інтуїції.

Проте реалізація інтуїтивного рішення пов'язана з пізнавальними характеристиками особистості та передбачає високий інтелектуальний рівень підготовленості. Я. Пономарьов зауважував, що суб'єкту

¹¹ Фромм Э. Психоанализ и этика. Psychoanalyse & Ethik (1946) / составитель С.Я. Левит. Москва : АСТ, 1998. 568 с.

важливо не втратити інтересу до самої задачі навіть тоді, коли суб'єкт вичерпав усі відомі йому способи його розв'язання. Учений дійшов висновку, що творче мислення притаманне тільки людині¹².

У своїх дослідженнях природи творчості Я. Пономарьов виділив три підходи. У першому – творчість розглядається як діяльність людини, що створює нові цінності, які мають суспільну значимість. У другому підході творчість пов'язується з діяльністю людини, спрямованою на самовираження, самоактуалізацію особистості. Згідно з третім підходом творчість розглядається як процес розв'язання задач. Отже, творчість постає як єдність взаємодії та розвитку, як розвивальна взаємодія й слугує основним механізмом руху. Зважаючи на концепцію Я. Пономарьова, потенційним предметом психології творчості може бути система взаємодії суб'єкта із суб'єктом (об'єктом).

Прихильники задачного підходу до проблеми мислення – Г. Балл, А. Брушлінський, Л. Веккер, О. Зельц, М. Кашапов, О. Осипова, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн – характеризуючи мислення як аналіз і синтез, зазначають, що розумовий процес починається з аналізу проблемної ситуації, яка часто вимагає складної розумової роботи: формулювання задачі, знаходження методу його розв'язання, фіксація досягнутого, розв'язання проблеми, а також реалізація результату розумової роботи на практиці.

На думку А. Брушлінського, процес розв'язання задачі є творчим процесом, тому що розв'язання будь-якого творчої задачі, яке не має алгоритмічного способу розв'язання, завжди пов'язане з виходом за межі заданого. Основною функцією творчого мислення вчений визнав прогнозування.

Ідеї С. Рубінштейна і А. Брушлінського про мислення як процес розв'язання різноманітних задач розвинули Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, М. Кашапов, О. Осипова, Г. Сухобська та інші вчені, які зазначили, що в умовах практичної діяльності проблемні ситуації породжують різноманітні задачі, розв'язання яких базується на нових евристичних процесах.

Варто сказати, що М. Кашапов, автор монографії «Психологія творчого мислення професіонала», джерелом творчого мислення вчителя вважає педагогічну проблемну ситуацію, а формування педагогічної задачі – результатом аналізу проблемної ситуації, на осмислення якої й спрямоване педагогічне мислення вчителя¹³.

¹² Пономарев Я.А. Психология творческого мышления. Москва : АПН РСФСР, 1960. 352 с.

¹³ Кашапов М.М. Совершенствование творческого мышления профессионала : монография. Москва-Ярославль : МАПН, 2006. 313 с.

Характеризуючи професійне мислення вчителя як процес виявлення і розв'язання проблеми, як систему розумових дій, що виникають на основі пізнання, оцінювання та перетворення складної педагогічної ситуації, М. Кашапов визначив структуру творчого мислення професіонала, яка містить мотиваційно-цільовий, функціональний, процесуальний, змістовний, рефлексивний, операційний компоненти.

Звернімо увагу на те, що на початку ХХ ст. німецький учений О. Зельц у своїй праці «Законопродуктивної і репродуктивної духовної діяльності» визначив сутність творчого мислення як уміння людини знаходити нові зв'язки, використовуючи комбінації вже відомих операцій. Автор зазначив, що основою творчого мислення є аналіз процесу розв'язання різноманітних задач¹⁴.

У сучасній психології найбільш системний підхід до питання творчого мислення відображає теорія радянського та американського психолога Л. Веккера, який розглядає мислення як пізнавальний процес. Учений наголошує, що творча думка неможлива без інсайту. Творча думка завжди спрямована на прогнозування ситуації, максимальне узагальнення умов задачі та може бути ефективною тільки за повного подолання людиною егоцентризму свого мислення. Отже, сутність творчого мислення як психічного процесу полягає не тільки в структуруванні задачі, а й у прогнозуванні розвитку ситуації, аналізі всіх можливих рішень.

Сучасна українська дослідниця проблеми творчого мислення майбутнього вчителя О. Акімова виділила в структурі творчого мислення два нерозривно пов'язаних компоненти: процесуально-динамічний – процес аналізу, синтезу, узагальнення, який здійснюється на основі нових знань і умінь, та особистісний аспект творчого мислення, який містить мотивацію, рефлексію та емоції людини¹⁵.

Нам імпонує думка автора твору «Нетрадиційна технологічна система підготовки вчителів» П. Решетнікова про те, що творче, оригінальне мислення виникає тоді, коли особистість прагне розібратися у всьому самостійно, незважаючи на авторитети та чужі думки, під час постійного сумніву в непохитності наукових істин, наявності установки перевіряти все на практиці власним досвідом. Отже, автор акцентує свою увагу на критичності, швидкості, широті, прогностичності, проблемності, самостійності, активності, гнучкості як

¹⁴ Хрестоматія по общей психологии. Психология мышления. Отто Зельц. Законы продуктивной и репродуктивной духовной деятельности. Москва : АСТ : Астрель, 2008. С. 44–49.

¹⁵ Акімова О.В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : монографія. Вінниця : Вінницька міська друкарня, 2007, 352 с.

найбільш суттєвих характеристиках творчого педагогічного мислення¹⁶.

Отже, творче мислення – це процес і результат діяльності особистості з розв’язання задач, що дає новий погляд на ситуацію, генерує новий спосіб розв’язання задачі, сприяє досягненню такого результату, у якому є певна новизна. Продуктом мислення педагога може бути по-новому поставлена проблема, новий спосіб розв’язання педагогічної задачі, новий результат, тому творче мислення можна розглядати як здатність особистості до творчості.

ВИСНОВКИ

Здійснений теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень із проблеми розвитку творчої особистості дав змогу зробити висновки про те, що, незважаючи на величезну кількість проведених наукових досліджень у галузі психології та педагогіки творчості, проблема творчості залишається актуальною. Потребує вивчення природа здібностей творчої особистості, особливості творчої особистості, проблема творчої індивідуальності та інше.

З’ясовано, що зміст дефініції «творча індивідуальність» передбачає не тільки наявність індивідуальності як якості особистості, але й прояв індивідуальності у творчій активності особистості, що реалізується в суб’єктивних та об’єктивно значимих результатах діяльності. Творча індивідуальність є вищою характеристикою професійної творчості людини, яка передбачає творчу ініціативу, інтелектуальні здібності, широту і глибину знань, відчуття протиріч, схильність до творчого сумніву, почуття новизни та інше.

Процес розвитку творчої індивідуальності передбачає соціалізацію (наслідування соціального досвіду та професіоналізму) та індивідуалізацію (розвиток неповторності й унікальності), яка пов’язана з автономністю особистості й розвитком творчих здібностей.

Продуктом процесу індивідуалізації особистості є воля (показник автономності особистості), відповідальність як свідомо і добровільна діяльність особистості (моральний показник особистості), духовність як орієнтація особистості на загальнолюдські та культурні цінності. Становлення творчої індивідуальності відбувається в процесі свідомого розвитку, самовдосконалення й самореалізації особистості.

Унікальність, індивідуальність людини тісно пов’язані з проблемою креативності. Досліджуючи проблему креативності, ми з’ясували, що в сучасній науковій літературі немає однозначного визначення дефініції

¹⁶ Решетников П.Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей: Рождение мастера. Москва : ВЛАДОС, 2000. 304 с.

«креативність». Креативність як предмет наукового дослідження має своєрідну специфіку: креативність отожднюють із поняттями «творчість», «творчі здібності» та інші. У наукових дослідженнях креативність розглядається як творчий стиль діяльності, результат творчих досягнень особистості, властивість або комплексна характеристика особистості, особливості інтелекту, самоактуалізація особистості, вищий рівень інтелектуальної активності мислення. Однак ясно одне, що креативність нерозривно пов'язана з творчістю, творчою діяльністю, із самовираженням і самоактуалізацією особистості та є основою особистісного зростання людини.

Головною якістю творчої особистості є розвинене творче мислення. Теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень дав змогу зробити висновок, що психологи розглядають творче мислення як процес, спрямований на розв'язання певної задачі або проблеми, який приводить до творчих результатів.

Психологічний механізм процесу творчого мислення базується на розумінні творчого мислення як динамічного процесу, який має свої рівні розвитку. Багато вчених розглядають творче мислення як процес розв'язання задач. Задачний підхід до проблеми формування творчого мислення дав змогу психологам і педагогам моделювати мислення через процес розв'язання задач і розглядати задачу та проблемну ситуацію як основний метод експериментального дослідження. Отже, розвиток творчої особистості залишається актуальною, перспективною та багатоаспектною проблемою.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень із проблеми розвитку творчої особистості. Розглянуто поняття «особистість», «індивідуальність», «творча індивідуальність». Визначено, що творча індивідуальність розглядається як певна якість особистості, що являє собою результат становлення особистісних структур, стадію, на якій особистість досягає рівня своєї цілісності та неповторності. Встановлено, що найбільш вагомими якостями, що впливають на розвиток творчої особистості є творча активність, ініціативність, самоусвідомлення, самовираження, індивідуальний стиль діяльності, інтелектуально-творчі здібності особистості, воля, мотиваційно-творча спрямованість особистості, морально-ціннісні орієнтації.

Запропоновано аналіз сучасних наукових підходів щодо визначення сутності та змісту розвитку креативності особистості. Дається характеристика креативності як здатності до творчості. Визначається, що творчість тією чи іншою мірою притаманна кожній людині.

Висвітлюється проблема творчого мислення як інтенсивного механізму розвитку та саморозвитку творчої особистості. Визначено, що основним методом розвитку творчого мислення особистості, який приводить до творчих результатів у професійній діяльності людини, є процес розв'язання різноманітних задач.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акімова О.В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : монографія. Вінниця : Вінницька міська друкарня, 2007. 352 с.

2. Баррон Ф. Личность как функция проектирования человеком самого себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 2. С. 153–159.

3. Бех І.Д. Виховання особистості. Кн. І. Київ : Либідь, 2003. 278 с.

4. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: монография. Самара : Издательский дом «Федоров», 2009. 416 с.

5. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. Москва : Смысл, 2000. 685 с.

6. Гилфорд Дж. Структура интеллекта. Психология мышления / под ред. А.М. Матюшкина. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.

7. Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. Отто Зельц. Законы продуктивной и репродуктивной духовной деятельности. Москва : АСТ: Астрель, 2008. С. 44–49.

8. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 448 с.

9. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 512 с.

10. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. М. : Педагогика, 1990. 114 с.

11. Капица П.Л. Некоторые принципы творческого воспитания и образования современной молодежи. *Вопросы философии*. 1971. № 7.

12. Кашапов М.М. Совершенствование творческого мышления профессионала : монография. Москва-Ярославль : МАПН, 2006. 313 с.

13. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. Татлыбаевой А.М. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 478 с.

14. Мажар Н.Е. Теоретические основы развития творческой индивидуальности учителя : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 Москва, 1996. 348 с.

15. Мільто Л.О. Педагогічна творчість: філософський, психологічний і педагогічний аспекти. *Vector of modern pedagogical and psychological science in Ukrain and EU countries* : collectiv monograf. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 464–480. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-37-2.2.5>.

16. Мільто Л.О. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 156 с.
17. Мясищев В.Н. Психология отношений. Москва : МПСИ, 2005. 158 с.
18. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях. Москва : Академия, 2008. 284 с.
19. Педагогический поиск. Ильин Е.Н. Искусство общения. Москва : «Педагогика», 1987. С. 205–271.
20. Платонов К.К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 255 с.
21. Пономарев Я.А. Психология творческого мышления. Москва : АПН РСФСР, 1960. 352 с.
22. Решетников П.Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей: Рождение мастера. Москва : ВЛАДОС, 2000. 304 с.
23. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : 1994. 480 с.
24. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 713 с.
25. Фромм Э. Психоанализ и этика. Psychoanalyse & Ethik (1946) / составитель С.Я. Левит. Москва : АСТ, 1998. 568 с.

Information about the author:

Milto L. O.,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Higher Education
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrogova str., Kyiv, 01601, Ukraine